

Аннотация. Целевые критерии данного исследования – представить современное состояние перспектив производства и переработки молока в Восточно-Казахстанской области, являющейся ведущей в производстве молочной продукции страны. В статье дан детальный анализ развития молочной отрасли этого региона за период 2015-2019 гг. по следующим показателям: объем выработки молока и основных видов продуктов молочной промышленности, уровень использования среднегодовой производственной мощности молокоперерабатывающих предприятий; потребность населения в молочных изделиях и их фактическое потребление. Проанализировано количество выпускаемого ассортимента продукции, в том числе молоко обработанное жидкое, сливки, масло сливочное, сыр, творог. Определены основные проблемы развития молочной отрасли области, такие, как недостаточный уровень загруженности производственных мощностей, дефицит и низкое качество используемого сырья, не соответствующего требованиям санитарных норм, устаревшая материально-техническая база. Для решения актуальных вопросов обеспечения сырьем молокозаводов в регионе необходимо формирование специализированных молочных хозяйств крупных и средних размеров, расширение масштабов сельско-хозяйственной кооперации. Государственная поддержка и стимулирование деятельности кооперирующихся хозяйств будут способствовать увеличению производства сырья в молочной отрасли региона, повышению его качества, вследствие соблюдения эпидемиологических стандартов и гигиены труда, проведения полноценной ветеринарной и племенной работы, а также позволят решить проблемы, касающиеся обеспечения занятости населения на селе и продовольственной безопасности страны.

Abstract. The target criteria of this study is to present the current state of the prospects for production and processing of milk in the East Kazakhstan region, which is the leading one in the production of dairy products in the country. The article provides a detailed analysis of the development of dairy industry in this region for the period 2015-2019 according to the following indicators: the volume of milk production and main types of dairy products, level of use of the average annual production capacity of milk processing enterprises; population demand for dairy products and their actual consumption. The quantity of produced assortment of products is analyzed, including processed liquid milk, cream, butter, cheese, cottage cheese. The main problems of the region's dairy industry development are identified, such as insufficient level of production capacity utilization, shortage and low quality of used raw materials that do not meet the requirements of sanitary standards, outdated material and technical base. To solve topical issues of providing dairy factories with raw materials in the region, it is necessary to form specialized dairy farms of large and medium size, expand the scale of agricultural cooperation. State support and stimulation of the activities of cooperating farms will help to increase production of raw materials in the dairy industry in the region, improve its quality, due to the observance of epidemiological standards and labor hygiene, full-fledged veterinary and breeding work, and will also solve problems related to ensuring employment of the population in the countryside security of the country.

Түйінді сөздер: өңір, өндіріс, қайта өңдеу, шикізат, сүт өнімдері, өндірістік қуаттар, материалдық-техникалық база, тұтыну, ауыл шаруашылығы кооперативтері, азық-түлік қауіпсіздігі.

Ключевые слова: регион, производство, переработка, сырье, молочная продукция, производственные мощности, материально-техническая база, потребление, сельскохозяйственные кооперативы, продовольственная безопасность.

Key words: region, production, processing, raw materials, dairy products, production facilities, material and technical base, consumption, agricultural cooperatives, food security.

Кіріспе. Бүгінгі таңда сүтті мал шаруашылығын дамыту Қазақстанның агро-өнеркәсіптік кешенін дамытудың басым бағыттарының бірі болып табылады. Шығыс Қазақстан облысы республикадағы сүт өнімдерін өндіруде жетекші өңірлердің бірі болу үшін үлкен әлеуетке және орасан ресурстарға ие. Жергілікті өндірушілердің өнімдері тек аймақта ғана емес, сонымен қатар одан тыс жерлерде де белгілі.

Сүт өнімдерінің маңыздылығын асыра бағалау қиын: сүт кез келген жастағы

адамның тамақтануы үшін қажет ең құнды өнім, әсіресе балалар мен қарттар үшін пайдалы. Ғылыми негізделген нормаларға сәйкес адам күн сайын 250 мл ауыз сүтін тұтынуы керек. Алайда, жергілікті сүт өнімдерін өндірушілер облыс халқын сапалы өніммен толық қамтамасыз ете алмайды.

ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының маңызды мақсаттарының бірі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады, осы бағдарлама шеңберінде

Рынок продовольственной продукции

өткізілетін іс-шаралар өңір экономикасына оң әсер етеді [1].

Соңғы бес жыл ішінде халықтан сүт сатып алу көлемінің 13 есе өсуі өңірде өнеркәсіптік қайта өңдеу бойынша белгілі бір өндірістік қуаттарды ұлғайтуға мүмкіндік берді. Мәселен, 2019 жылы кәсіпорындардың дағдарыс жағдайынан шығуының оң үрдісі байқалды. Бұл ретте 2015 жылмен салыстырғанда сүт өнімдерін өндіруде өндірістік қуаттарды іске қосу деңгейі 21% артып, 59% құрады [2].

Дегенмен, сүт өнімдерін қайта өңдеу саласындағы шикізат тапшылығы проблемасы өткір, бұл өнімнің аз ассортиментіне және сәйкесінше оның сапасына әсер етеді. Саланың шикізат өндірісіне тәуелділігі кәсіпорындардың тиімділігіне тікелей әсер етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Шығыс Қазақстан облысының сүт өнеркәсібінің даму жағдайын бағалау ретінде Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында қойылған негізгі бағыттар мен міндеттер, сондай-ақ 2015-2016 жылдарға арналған сүтті мал шаруашылығын дамыту жөніндегі пилоттық жоба пайдаланылды [қараңыз 1].

ҚР ҰЭМ Статистика комитеті ұсынған статистикалық деректер мен есептер, ШҚО статистика департаменті, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ақпараты, ШҚО ауыл шаруашылығы басқармасының, ғылыми ұйымдардың, аймақтық кәсіпорындардың жұмыстары, сондай-ақ АӨК саласындағы жекелеген авторлардың монографиялық зерттеулері аймақтың сүт өнеркәсібін талдауға негіз болды.

Қойылған міндеттерге сәйкес зерттеуде монографиялық, экономикалық-статистикалық, аналитикалық, абстрактілі-логикалық, есептік-конструктивті: атап айтқанда, облыстың сүт саласының қазіргі жағдайын, оның құрамдас бөліктерін, экономикалық-статистикалық әдісті бағалау кезінде зерттеу әдістері қолданылды.

Сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының өздерінің өндірістік қуаттарын барынша пайдалануын тежейтін жұмыс істеу проблемалары мен себептерін анықтаған кезде абстрактілі-логикалық және монографиялық әдістер қолданылды.

Сонымен қатар, аймақтағы сүт өңдеу кәсіпорындарының дамуына әсер ететін факторларды бағалау кезінде жүйелеу әдісі, логистикалық және т.б. қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Шығыс Қазақстан облысы Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенінің жетекші өндірушілерінің бірі болып табылады. Шығыс Қазақстан облысының мал шаруашылығын дамытудың басым бағыты сүтті мал шаруашылығы болып табылады [3].

ҚР Статистика агенттігінің деректеріне сәйкес 2019 ж. Шығыс Қазақстан облысы сүт өндіру бойынша бірінші орынға ие болды, өңірдің ауыл шаруашылығы өндірушілері 954,2 мың тонна сүт сауып, қатысу үлесі 16,3% құрады [4].

Сүт өндірісінің көлемі және сүт өнеркәсібінің негізгі түрлері туралы ақпарат 2015-2019 жылдардағы динамикада 1 кестеде келтірілген. Кестеден ауыл шаруашылығы өнімдерін де, тікелей сүт өнімдерін де өндіру көлемі жыл сайын артып келе жатқанын көруге болады.

1 кесте – 2015-2019 жж. сүт өнімдерін өндіру көлемі және ШҚО сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының орташа жылдық қуатын пайдалану деңгейі

Өнім түрі	2015	2016	2017	2018	2019	2019	
						2015 %-бен	2018 %-бен
Ауыл шаруашылығы өнімдері							
Сүт, мың тонна	792,4	839,3	879,6	917,7	954,2	120,4	104
Сүт өнеркәсібінің өнімдері							
Өңделген сұйық сүт және кілегей, тонна	19 481	18 771	19 427	20 678	21 519	110,5	104,1
Сары май және сүт спредтері (пасталары), тонна	1 181	1 242	1 118	1 191	1 623	137,4	136,3
Ірімшік және сүзбе, тонна	3 429	3 789	2 715	3 310	3 579	104,4	108,1
Орташа жылдық қуатты пайдалану деңгейі, %							
Өңделген сұйық сүт және кілегей	37,7	37,4	38,5	53,6	59	156	110,7
Сары май	8,7	6,8	8,8	9,7	23,9	127,8	121,3
Ірімшік және сүзбе	25,8	43,6	40,8	36,4	36,7	142,2	100,8
Ескерту: [қараңыз 5] ақпараттың негізінде құрастырылған							

2015-2019 жж. аралығында облыста сүт өндіру көлемі жыл сайын артып келеді.

Осылайша, 2019 ж. өңірде 954,2 мың тонна сүт өндірілді, ал 2015 ж. 792,4 мың тонна,

Рынок продовольственной продукции

бұл көрсеткіш 20,4% ұлғайды. 2018 жылмен салыстырғанда сүт өндірісі 4% артты [5].

Сүт өнеркәсібі өнімдері бойынша өңірде оң динамика байқалады. 2019 ж. тұтас сүт өнімдері (сүт пен кілегейге қайта есептегенде) 21 519 тонна өндірілді, бұл көрсеткіш 2015 ж. салыстырғанда 10,5% ұлғайды, бұл оң динамика ретінде бағаланады. Бес жыл бойы, жыл сайын өнім өндіру көлемінің ұлғаюы байқалады, 2016 ж. басқа, бұл жылы көрсеткіштің 3,6% төмендеуі байқалды. 2018 ж. салыстырғанда 2019 ж. тұтас сүт өнімдерін өндіру көлемі 841 тоннаға немесе 4,1% өсті [6].

2019 жылы Шығыс Қазақстан облысында сары май өндірісінің айтарлықтай өсуі байқалады. Мәселен, 2018 жылмен салыстырғанда өсім 36,3% құрады, өткен жылдар ішінде 2015-2017 жылдары өңірде сары май өндірісіне қатысты динамика теріс болды, 5,3% төмендеу байқалды. 2018 жылы жағдай тұрақтана бастады, бұл көрсеткіш 2015 жылмен салыстырғанда 0,8% өсті, ал 2019 жылы сары май өндіру көлемі тиісінше 37,4% өсті.

Талданатын кезеңде аймақта ірімшік пен сүзбе өндірісіне қатысты тұрақсыз динамика байқалады. Осылайша, 2016-2019 жылдар кезеңінде осы өнімнің 5,9% қысқаруы байқалды, алайда 2015 жылмен салыстырғанда ірімшік пен сүзбе өндіру көлемі 2019 жылы 4,4% ұлғайды, ал 2018 жылмен салыстырғанда өсім 8,1% құрады, бұл жағдайдың жақсарғанын көрсетеді.

2019 жылы облыста 27 сүт өңдеу кәсіпорны болды, олардың ішінде "Эмиль" ЖШС, "Шығыс-сүт" корпорациясы" ЖШС, "Исток-1" ЖШС, "Багратион Улан" ЖШС, "Турайда" ЖШС, "БНМЗ" ЖШС сияқты ірі зауыттар бар, бірақ осы кәсіпорындардың әрқайсысы шикізат жетіспеушілігі проблемасына тап болады. Ауыл шаруашылығы басқармасының мәліметінше, кәсіпорындардың жалпы өндірістік қуаты жылына 151 мың тонна сүтті құрайды. Бұл ретте олардың нақты жүктемесі 60%-дан аспайды [7].

2015 жылы кәсіпорындар 37,7% жүктелді де, жылына 53 300 тонна сүт өңдеді. 2019 жылы қолда бар сүт өңдеу қуаттарының жүктемесін пайдалану деңгейі 59%-ға дейін ұлғайды, бұл 2015-2016 жылдарға арналған сүт мал шаруашылығын дамыту жөніндегі пилоттық жобаны енгізуге байланысты, оның шеңберінде 2 070 бас сүт тұқымды ірі қара малға арналған алты сүттауар фермасы салынды, 6 550 басқа арналған 17 ферма қайта жаңартылды, сүт

бағытындағы 30 пилоттық кооператив құрылды [8].

ШҚО ауыл шаруашылығы басқармасының мәліметтеріне сәйкес, 2019 жылы өңірде 61 сүт қабылдау пункті (СҚП) болған. Жыл ішінде, облыста 8 СҚП құрылды, оның ішінде:

- Шемонаиха ауданында – 2 («Сердюков Н.И.» ш/қ, «Прохорович» ш/қ);
- Күршім ауданында – 2 («Қойлыбаев 2017» АӨК, «Алғабас» АӨК);
- Алтай ауданында – 1 («Маусымбаев» ш/қ);
- Глубокое ауданында-1 («Алға» АӨК);
- Риддер қ. – 1 («Милком» ЖШС);
- Семей қ. – 1 («Нұр» ш/қ).

Аталған іс-шаралар жұмыс істеп тұрған сүт қабылдау пункттері мен сүт кооперативтерінің жеке қосалқы шаруашылықтардан (ЖҚШ) сүт сатып алуын ұлғайтуға мүмкіндік берді. 2019 жылдың қорытындысы бойынша жеке қосалқы шаруашылықтардан сүт сатып алу көлемі 2018 жылмен салыстырғанда 35% өсіп, 48,4 мың тонна сүтті құрады.

Сүт өндіру көлемінің айтарлықтай өсуіне қарамастан, облыста сүт және сүт өнімдерін тұтынудың нақты көрсеткіші талданып отырған кезеңде республикалық және халықаралық ұсынылған нормаларға (2 кесте) жеткен жоқ. Мәселен, 2019 жылы сүт өнімдерін жан басына орташа тұтыну жылына 238,9 кг құрады, бұл нормативтік республикалық көрсеткіштен 20%, ал халықаралық көрсеткіштен 41% төмен. Бұл ретте, жыл сайын халықтың жан басына шаққанда сүт өнімдерін тұтынудың қысқаруында теріс үрдіс байқалды, осылайша 2015 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 14% қысқарды. "Өңделген сұйық сүт және кілегей" түріндегі өнімдер бойынша жергілікті кәсіпорындар облыс халқының қажеттіліктерін өз өндірісімен жаппайды. Өнімнің осы түріне нормативтік жылдық қажеттілік кезінде 2019 жылы 61,6 мың тонна көлемінде өңірдегі өндіріс көлемі 35% ғана қамтамасыз етілді, яғни 21,5 мың тонна өңделген сүт пен кілегей өндірілді.

Осылайша, қазіргі уақытта өңірде сүттің негізгі өндірушілері сапалы өнім өндіруге мүмкіндігі жоқ жеке қосалқы шаруашылықтар болып табылады.

Сүт шикізатын шағын өндірушілердің бәсекеге қабілетсіздігінің себептері:

- ◆ ескірген материалдық-техникалық база, оларды жаңғыртуға қаражаттың болмауы, жеке қосалқы шаруашылықтың орташа табысы 60-80 мың теңгені құрайды;

5. Консультациялық көмек көрсету, кооператив мүшелерімен бизнес жүргізу саласында түсіндіру жұмыстарын жүргізу.

6. Осылайша, жоғарыда аталған іс-шаралар ауыл шаруашылығы кооперативтері, ЖҚШ қызметінің тиімділігін арттыруға және ШҚО сүт саласы өнімдерінің көлемі мен сапасын, бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1 2017-2021 жылдарға арналған АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс].-2017.- URL: <http://www.egov.kz/cms/law/list> (қаралған күні: 18.08.2020).

2 Борьба с безработицей и благоустройство опорных сел - в каком направлении сегодня развивается Восточно-Казахстанская область [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <http://www.primeminister.kz/ru/news> (дата обращения: 20.08.2020)

3 Есенғалиева Т. Д., Абжалелова А. А., Адмаева А.М. Современные тенденции производства и переработки молока в Республике Казахстан // Агропромышленный комплекс и сельскохозяйственные науки: Матер. междунар. конф., Новосибирск, Россия, 2014.-Новосибирск, 2014. - С. 215-222.

4 Бекбенбетова, Б. Роль АПК в обеспечении продовольственной безопасности Республики Казахстан/ Б. Бекбенбетова, Ш.У. Ниязбекова, Е.А. Исмагамбет // Проблемы агрорынка. - 2018. - № 3. - С.30-37.

5 ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің "Шығыс Қазақстан облысы бойынша 2019 жылғы Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы" жедел деректері [Электрондық ресурс].-2020.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (қаралған күні: 16.08.2020).

6 Производители молока в ВКО остались без сырыя [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <http://www.inbusiness.kz/ru/news/> (дата обращения: 16.08.2020).

7 Мырзалиев, Б.С. Қазақстан Республикасының агроөнерәсіптік кешеніндегі инновациялық үрдістер: мәселелері және оларды шешу/ Б.С. Мырзалиев, Е.Т. Әбілқасымов, Л.Т. Тайжанов // Проблемы агрорынка.-2019.- №1. – Б. 18-27.

8 Рейтинг конкурентоспособности регионов Казахстана. Восточно-Казахстанская область [Электронный ресурс] -2019.- URL:

<http://www.forbes.kz/ranking/object/546> (дата обращения: 28.07.2020).

9 Гаджимурадова, Л.А. Повышение конкурентоспособности продукции в АПК /Л.А. Гаджимурадова // Новая наука: проблемы и перспективы. -2017. -№1-2.- С. 266-267.

References

1 The State program of AIC development for 2017-2021 [Electronic resource].- 2017.- URL: <http://www.egov.kz/cms/law/list> (date of access: 18.08.2020).

2 Fighting unemployment and improving the supporting villages - in what direction is the East Kazakhstan region developing today [Electronic resource].- 2020.- URL: <http://www.primeminister.kz/ru/news/> (date of access: 20.08. 2020)

3. Esenkaliyeva T.D., Abzhalelova A.A., Admaeva A.M. Modern trends in milk production and processing in the Republic of Kazakhstan // Agroindustrial complex and agricultural sciences: Mater. Int. Conf., Novosibirsk, Russia, 2014.- Novosibirsk, 2014. - P. 215-222.

4. Bekbenbetova, B. The role of the AIC in ensuring food security of the Republic of Kazakhstan/ B. Bekbenbetova, Sh.U. Niyazbekova, E.A. Ismagambet // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 3. - P.30-37.

5. Operational data of the Statistics Committee of the Ministry of NE of the RK "Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan in the East Kazakhstan region in 2019" [Electronic resource].- 2020.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 16.08.2020).

6. Milk producers in East Kazakhstan region were left without raw materials [Electronic resource]. - 2018.- URL: <http://www.inbusiness.kz/ru/news/> (date of access: 16.08.2020).

7. Myrzaliev, BS Innovative processes in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan: problems and their solutions / B.S. Мырзалиев, Е.Т. Абылқасымов, Л.Т. Таижанов // Problems of AgriMarket.-2019.-№1. –P. 18-27.

8. Rating of the competitiveness of the regions of Kazakhstan. East Kazakhstan region [Electronic resource] -2019.- URL: <http://www.forbes.kz/ranking/object/546> (date of access: July 28, 2020).

9. Gadzhimuradova, L.A. Increasing the competitiveness of products in the AIC / L.A. Gadzhimuradova // New Science: Problems and Prospects. -2017. -No. 1-2.-P. 266-267.

Информация об авторах:

Кажиева Жаня Хайдаровна, кандидат экономических наук, доцент, ассоциированный профессор кафедры «Экономика и менеджмент», Университет им. Шакарима, Семей, Казахстан, Zhaniya.kazhieva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4575-7838>

Ахметова Ляйля Мырзамухамбетовна, магистр гуманитарных наук, старший преподаватель, Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан, Lyailua-a@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3460-8634>

Жакибаева Лаура Бейгамбековна, магистр экономики, старший преподаватель, Восточно-Казахстанский университет им. С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан, Zhakibaeva.laura@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-0535-0718>